KORT OM

Krop, sanser og bevægelse

Viden og inspiration til at arbejde med læreplanstemaet

BØRNE- OG UNDERVISNINGSMINISTERIET

DANMARKS EVALUERINGSINSTITUT

Derfor arbejder dagtilbud med krop, sanser og bevægelse	**2**
Krop	**5**
Sanser	**11**
Bevægelse	**19**
Litteratur	**26**

Bliv inspireret i arbejdet med læreplanstemaerne

Dette hæfte er til dig, som arbejder med pædagogik og udvikling i dagtilbud, eksempelvis som leder, medarbejder eller konsulent. Hæftet er en hjælp til at reflektere over, hvordan du sammen med kollegaer, medarbejdere eller andre kan arbejde videre med krop, sanser og bevægelse.

Krop, sanser og bevægelse er et af seks temaer i den styrkede pædagogiske læreplan. Læreplanstemaerne, det fælles pædagogiske grundlag og de pædagogiske mål udgør læreplanen, som dagtilbud skal arbejde inden for. Du kan finde andre materialer om den pædagogiske læreplan på **www.emu.dk/dagtilbud**, som I kan vælge at bruge i arbejdet med at udvikle praksis og realisere læreplanens indhold.

God fornøjelse

Børne- og Undervisningsministeriet
og Danmarks Evalueringsinstitut (EVA)

Derfor arbejder dagtilbud med krop, sanser og bevægelse

Krop, sanser og bevægelse handler om børns mulighed for at gøre erfaringer med deres krop på mange forskellige måder. Dagtilbuddets arbejde med børns kropslighed, sansning og bevægelse er med til at forme deres muligheder for at bruge og fornemme deres krop, udtrykke sig, aflæse andres kropssprog og udvikle sunde kropsvaner i barndommen og voksenlivet.

Børns læring om deres krop, sanser og bevægelsesmuligheder er afgørende for deres motoriske, emotionelle og kognitive udvikling. Krop, sanser og bevægelse er derfor et ud af seks temaer i den styrkede pædagogiske læreplan, der definerer forskellige områder af børns trivsel, læring, udvikling og dannelse i det pædagogiske læringsmiljø. Dette hæfte udfolder læreplanstemaet og giver jer viden og inspiration til at arbejde videre med krop, sanser og bevægelse.

To pædagogiske mål

Den pædagogiske læreplan opstiller to mål for dagtilbuddenes arbejde med krop, sanser og bevægelse:

- **Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn udforsker og eksperimenterer med mange forskellige måder at bruge kroppen på.**
- **Det pædagogiske læringsmiljø skal understøtte, at alle børn oplever krops- og bevægelsesglæde både i ro og i aktivitet, så børnene bliver fortrolige med deres krop, herunder kropslige fornemmelser, kroppens funktioner, sanser og forskellige former for bevægelse.**

Kilde: § 9 i bekendtgørelse om pædagogiske mål og indhold i seks læreplanstemaer.

Krop, sanser og bevægelse i det pædagogiske læringsmiljø hele dagen

I det pædagogiske grundlag i den styrkede pædagogiske læreplan slås det fast, at det pædagogiske læringsmiljø skal være til stede hele dagen i dagtilbud. Krop, sanser og bevægelse og de øvrige fem læreplanstemaer udgør forskellige blikke på barnets brede læring, som finder sted hver dag, hele dagen. De fleste situationer i det pædagogiske læringsmiljø rummer potentiale for, at børnene kan udvikle sig inden for flere af de seks temaer på samme tid. Fx kan børn gøre sig erfaringer med både krop og kultur, når de gestikulerer til sange, eller med både sansning og udeliv, når de er på legepladsen. Arbejdet med krop, sanser og bevægelse kan derfor være en integreret del af hverdagen og hænger i praksis tæt sammen med de andre fem læreplanstemaer samt det pædagogiske grundlag.

Vidensgrundlag

Materialet udfolder beskrivelsen af temaet krop, sanser og bevægelse i den styrkede pædagogiske læreplan. Materialet trækker på en videnskortlægning foretaget af EVA i 2018. Du kan finde kortlægningen på www.emu.dk/dagtilbud. Derudover er materialet blevet til på baggrund af bidrag fra forskere og praktikere på et seminar i oktober 2019 samt supplerende litteraturlæsning. Endelig er materialet afprøvet i dagtilbud og blandt pædagogiske konsulenter.

Læsevejledning

Hæftet indeholder tre emner om henholdsvis krop, sanser og bevægelse, som udfolder hvordan I kan arbejde med temaet og de to pædagogiske mål. Hvert emne består af to afsnit, som I kan reflektere over, når I sætter fokus på krop, sanser og bevægelse. Afsnittene indeholder forskellige perspektiver på børns udvikling og det pædagogiske læringsmiljø inden for det pågældende emne. Hvert emne afsluttes med et dialogkort, som kan bruges som udgangspunkt for en faglig dialog om emnet. Vælg de emner eller afsnit ud, der har relevans for jer, og brug dialogkortenes refleksionsspørgsmål i forhold til jeres eget arbejde med krop, sanser og bevægelse.

EMNE

1

Krop

Børn deltager med deres kroppe, når de indgår i fællesskaber, og de erfarer verden med deres kroppe. Kroppen rummer både det fysiske og det psykiske, børnenes bevidsthed om sig selv og omgivelserne samt erfaringerne med sociale samspil.

Børn udvikler deres motoriske kompetencer i deres aktive udfoldelse og udforskning af deres omverden. Læringsmiljøet ude og inde giver børn forskellige muligheder og begrænsninger i forhold til at bruge kroppen. Det kan både handle om de tilgængelige arealer og materialer og om de forventninger, som stilles til deltagelse i forskellige rum og zoner.

Når det pædagogiske personale arbejder med at skabe deltagelsesmuligheder og bevægelsesglæde for alle børn, kan det være relevant at skele til børnenes motoriske forudsætninger og præferencer i forhold til aktiviteter. Samtidig er det vigtigt at være opmærksom på børnenes signaler og på, hvordan man som personale selv agerer med sin krop.

Under dette emne præsenteres perspektiver på, hvordan det pædagogiske læringsmiljø kan understøtte, at børn får mulighed for at udforske forskellige måder at bruge kroppen på.

Perspektiverne præsenteres i to afsnit:

A Tilrettelæggelse af læringsmiljøet

B Aktiv udfoldelse og udforskning

A Tilrettelæggelse af læringsmiljøet

Tilrettelæggelse af det pædagogiske læringsmiljø og den pædagogiske hverdag har stor betydning for, at alle børn får lyst til og mulighed for at bruge kroppen. Her er det væsentligt at tage højde for forskellige forhold såsom barnets alder, køn, kropslige erfaringer og præferencer (Bjørgen & Svendsen, 2015; Sørensen, 2013).

Rammer for kropslig udfoldelse

De fysiske rammer er en af de ting, der har betydning for, hvordan børnene udfolder sig kropsligt i dagtilbuddet. Det har fx betydning for aktivitetsniveauet, hvor meget plads og hvilket udstyr der er til fysisk udfoldelse (Hesketh, Lakshman, & Sluijs, 2017). I den forbindelse kan det være relevant at overveje, hvilke kropslige handlemuligheder de fysiske rammer giver børnene i hverdagen. Fx kan meget beplantning på legepladsen give muligheder for at lege skjul og give udforskningsmuligheder for børnene, men også betyde mindre plads til bevægelse. De fysiske rammer kan være et udgangspunkt for at gå nysgerrigt på opdagelse i det fysiske læringsmiljø og reflektere over, hvad det pædagogiske personale kan tilbyde børnene for at give dem forskellige kropslige handlemuligheder. Hvis der fx er mange planter og buske på legepladsen, kan det være nødvendigt med anderledes og flere bevægelsesaktiviteter i dagtilbuddet eller udflugter til legepladser og naturområder, som giver børnene mulighed for at bevæge sig på andre måder end i dagtilbuddet. Det har også betydning for børnenes bevægelsesmuligheder, hvordan bygningen er placeret i forhold til legepladsen, fx giver en bygning, som er placeret i midten af legepladsen, så børnene har mulighed for at bevæge sig rundt om bygningen, mulighed for mere bevægelse (Bugge et al., 2015).

Deltagelsesmulighederne i dagtilbuddet er også afhængige af indretningen og normerne for, hvad der opfattes som passende adfærd ude og inde. Børn kan på den baggrund have præferencer i forhold til at være ude og inde. Udendørs områder har særlig betydning for brug af kroppen, fordi det giver børnene muligheder for at bevæge sig i forskelligt terræn, og det giver flere muligheder for forskellige lege samt adgang til udstyr, der er mere motorisk udfordrende end indendørs (Tonge, Jones, & Okely, 2016). En interviewundersøgelse af børn i seks norske dagtilbud viser, at de fleste børn foretrækker at lege udenfor fremfor indenfor på grund af begrænsninger med hensyn til kropslig udfoldelse og stemmebrug indenfor (Bjørgen, 2012).

Et opmærksomhedspunkt i forhold til rammerne for kropslig aktivitet i dagtilbuddet kan være at reflektere over, hvilke ting og hvilket legetøj der er i dagtilbuddet, og hvordan det bliver anvendt af børnene. Gennem en kropslig optik kan legetøj og ting såsom legetøjsdyr, klodser og legetøjsbiler fungere som forlængelser af børnenes kroppe. Tingene giver børnene bestemte kropslige handlemuligheder i rummet, men også bestemte begrænsninger. Børnene bruger på den måde ting og legetøj som indgangsbilletter til deltagelse i aktiviteter med et bestemt indhold, som så at sige er indbygget i tingene. Ting bidrager på den måde til at give børnene forskellige former for bevægelighed og deltagelsesmuligheder i rummet (Nome, 2017).

Når de fysiske rammer skal indrettes, og hverdagen i dagtilbuddet tilrettelægges, er en nysgerrighed på børnene og deres kropslige handlemuligheder et godt udgangspunkt. Kan alle børn med deres kroppe være i rummet, og er der udfordringer og deltagelsesmuligheder for alle børn? Hvilke regler har vi for brug af dagtilbuddets rum, hvad plejer vi at bruge rummene til, og hvad gør det for børnenes kropslige udfoldelsesmuligheder? (Borre, 2018).

En metode til at skabe refleksion over de kropslige muligheder, som børnene har i dagtilbuddet, kan fx være, at det pædagogiske personale tager en tur rundt på legepladsen på et løbehjul eller sætter sig i dukkekrogen for at fornemme fra børns perspektiver, hvordan det er at være der. Det pædagogiske personale kan herefter bruge deres oplevelse til at drøfte, om der er behov for justeringer af de fysiske rammer eller fx en observation af børnenes anvendelse af et bestemt område.

En anden metode til at skabe refleksion kan være at have fokus på to eller tre børn fx i løbet af frokosten og lægge mærke til deres kropslige signaler i løbet af måltidet. Det pædagogiske personale kan fx lægge mærke til børnenes kropsudfoldelse i interaktionerne med de andre børn ved måltidet, eller kroppens bevægelse og holdning, når de øser mad op på deres tallerken.

Arbejdet med krop i dagtilbud handler blandt andet om at skærpe opmærksomheden på det kropslige i hverdagen. Det handler også om at være til stede med sin egen krop som voksen og fornemme, hvilke kropslige signaler man sender til børnene, og dermed hvordan man er med til at skabe det pædagogiske læringsmiljø gennem den måde, man bruger sin krop på.

Tilpasning af fysiske opgaver og aktiviteter

Når det handler om tilpasningen af de aktiviteter, børnene tilbydes, kan det være relevant at se på de kropslige erfaringer, børnene har med sig, og deres præferencer i forhold til deltagelse i forskellige former for aktiviteter. Her kan den pædagogiske udfordring være at finde en balance mellem at tilpasse læringsmiljøet til de måder at bruge kroppen på, som børnene er vant til, og finde måder at udfordre børnene på, så de gør sig erfaringer med andre måder at bruge kroppen på. Det kan fx handle om at tilrettelægge aktiviteterne, så de giver deltagelsesmuligheder for alle børn. Børn, som fx ikke er vant til at deltage i aktiviteter, der stiller krav til finmotorikken, kan være med til at klippe og tegne, eventuelt på nogle særlige præmisser, som fanger deres interesse. Omvendt kan børn, som ikke deltager så meget i de grovmotoriske lege, være med i fx en fangeleg, der tilpasses, så børnene kan være med på en måde, som gør legen sjov og motiverende for dem.

En anden opmærksomhed i tilpasningen af læringsmiljøet er at skabe kropslige deltagelsesmuligheder for børn, som er motorisk udfordret. At være motorisk udfordret kan være en barriere for at deltage i fællesskaber og betyde mindre fysisk aktivitet. Det pædagogiske personale har derfor en afgørende rolle i forhold til at skabe deltagelsesmuligheder og øge motivationen for fysisk aktivitet hos denne børnegruppe (Tonge et al., 2016). Organiserede krops- og bevægelsesaktiviteter kan tilrettelægges på en sådan måde, at alle børn har lyst til at deltage og oplever, at det er sjovt at være fysisk aktiv og bruge sin krop (Sørensen, 2013). Det handler fx om at lægge mærke til børnenes kropslige signaler under aktiviteten, så aktiviteten kan tilpasses undervejs eller til næste gang. En observation kan fx være, at ventetiden bliver for lang for nogle børn, hvis de som en del af aktiviteten skal vente på tur i en stor børnegruppe. I skiftesituationer med de yngre børn kan det fx handle om at tage sig god tid til at lade et barn selv kravle op på puslebordet med støtte og opmuntring fra det pædagogiske personale.

Billede fra hverdagen

Aktiviteten bjerget

I et dagtilbud arbejder en pædagog ud fra et princip om, at alle skal kunne være med i de fælles bevægelsesaktiviteter. Pædagogen har fx igangsat aktiviteten *bjerget*, hvor det gælder om at komme op på toppen af et bjerg og rutsje ned. Bjerget er bygget med forskellige ruter, så både store og små børn kan komme op på toppen, og der er mulighed for forskellige sværhedsgrader. Pædagogen har sat bjerget op et par gange og har set, hvordan børn har rykket sig fra, at de sidder og observerer, til at prøve de steder, de kan komme op. Nogle af børnene bestiger uden problemer bjerget, mens andre børn har brug for lidt mere hjælp. Når børnene har brug for hjælp, er det nogle gange nok at pædagogen guider og fortæller, hvor barnet fx kan placere sin hånd eller fod, eller vise med egen krop, hvordan barnet kan række op for at holde fast i noget. Andre børn har brug for lidt mere hjælp, her støtter pædagogen ved mere eller mindre fysisk at støtte børnene. Der kan også være børn der har behov for støtte til at turde kravle op eller til at deltage i det sociale fællesskab.

B Aktiv udfoldelse og udforskning

Aktiv udfoldelse og udforskning spiller en afgørende rolle for børns udvikling og sundhed. Børn i dagtilbud gennemgår de vigtigste år for deres motoriske udvikling, såsom at lære at løbe, hoppe og kaste/gribe. Det er alt sammen noget, de lærer at mestre gennem fysisk aktivitet (Figueroa & Ruopeng, 2017). Fysisk aktivitet handler om at være i bevægelse i løbet af dagen og bruge sin krop aktivt. Når børn er fysisk aktive, opbygger de deres motoriske kompetencer og udvikler deres deltagelsesmuligheder i børnefællesskaber. Aktiv leg forbindes ofte med elementer som energiforøgelse og grovmotoriske udendørsaktiviteter (Truelove, Vanderloo, & Tucker, 2017). Men aktiv leg handler om meget andet end høj puls og fysisk aktivitet. Aktive børn har, udover bedre fysisk helbred, også bedre emotionel og kognitiv udvikling, bedre selvværd og sociale kompetencer end mindre aktive børn (Tonge et al., 2016).

Gennem aktiv udfoldelse får børn mulighed for at prøve sig selv af kropsligt i forskellige sammenhænge og udvikle sig kropsligt og kognitivt. Fx kan bevægelse støtte, at børnene oparbejder styrke og stabilitet. Børnene oparbejder styrke og stabilitet gennem fx bevægelsesaktiviteter som skubbe-/trækkeleg eller trillebørleg. Bevægelse kan også støtte

Om
Finmotorik og grovmotorik

Når man taler om børnenes motoriske udvikling, kan man skelne mellem grovmotorik og finmotorik. Grovmotorik handler om barnets evne til at styre de store muskelgrupper og omfatter blandt andet koordination, balance og regulering af kræfter. Barnet bruger fx sin grovmotorik, når det klatrer op i et tårn på legepladsen, danser til musik eller rydder op. Finmotorik handler om barnets styring af små muskelgrupper, ofte i forbindelse med håndtering af redskaber og materialer. Barnet bruger fx sin finmotorik til at tegne, skære mad ud med kniv og gaffel og til at lyne jakken eller lege med klodser (EVA, 2018). Børnenes fin- og grovmotorik er en del af den sansemotoriske udvikling, som er beskrevet i kapitlet om sanser.

Billede fra hverdagen
Tumlelege i børnehaven

I en børnehavegruppe havde børnene svært ved at aflæse hinandens kropssprog. Personalet valgte at igangsætte forskellige aktiviteter to dage om ugen, hvor børnene fik mulighed for at tumle og slås med hinanden inden for nogle faste regler, fx at legen stoppede, når der blev klappet. Gennem legen og med hjælp og guidning fra det pædagogiske personale gjorde børnene erfaringer med at lege med hinanden på en mere voldsom måde, hvor de også kom fysisk tættere på hinanden, og de lærte om hinandens og deres egne grænser.
I starten holdt personalet sig tæt ved børnene for at støtte især de lidt yngre børn til både at sige fra og acceptere, når det andet barn sagde fra.

udviklingen af mental fleksibilitet. Ved lege som kluddermor og jorden er giftig øves børnene i at overskue og sortere i genstande, informationer og sanseindtryk. Det kan hjælpe dem til at tilpasse og ændre strategi i forhold til de forskellige steder, de befinder sig, ligesom de kan lære at håndtere uventede udfordringer. Aktiviteter som boldspil, at tegne, male, klippe og deltage i madlavning kan understøtte øje-hånd-koordinationen, som er vigtig for at træne synet til at samordne det, man ser, med kroppens bevægelser (Ludvigsen & Pedersen, materiale fra BUF). Hverdagsrutiner kan også være rum for udvikling af selvhjulpenhed, fx når børnene lærer at klæde sig af og på i garderoben, skal op og ned fra puslebordet eller inddrages som aktive deltagere i måltidet. Selvhjulpenhed kan også understøttes i løbet af dagen, fx ved at guide børn til at prøve selv, når de møder situationer med udfordringer.

Mulighederne i vilde lege

Børns læring om deres egen krop handler blandt andet om at gøre erfaringer med leg, hvor de får fornemmelsen af deres egen krop i forhold til omgivelserne. Her kan de lære om, hvad der er farligt og mindre farligt, hvad de bliver bange for, og hvad de kan overvinde og lære at mestre. Det er en vigtig del af et pædagogisk læringsmiljø, at børn møder udfordringer, hvor de lærer at udforske og kontrollere deres egne kropslige muligheder og begrænsninger, da de derigennem opnår vigtig kropslig viden om dem selv og verden omkring dem. Det kan fx være i forbindelse med vilde lege, hvor de får fornemmelsen af fx hastighed og højde, når de cykler ned ad en stejl bakke eller klatrer op i et træ. Risikofyldt leg forbindes ofte med de store børn, som da også i højere grad leger lege, som indebærer en risiko, men risikofyldt leg kan også ses hos de mindre børn. De små børns risikofyldte leg kan observeres i to former: at lege med kraftpåvirkning, fx at kaste sig ned i nogle madrasser eller køre sin cykel ind i et hegn, og lege, som repræsenterer en tidlig indikation på risikovillighed, hvor små børn observerer ældre børns risikofyldte leg (Kleppe, Melhuish, & Sandseter, 2017). Det pædagogiske personale kan fx understøtte børns erfaringer med vilde og udfordrende lege ved at være med på sidelinjen og opmuntre børnene, når de udfordrer sig selv motorisk, vise dem, hvordan de kan bruge legepladsen til at udfordre sig selv, eller ved at være opmærksom på rammerne for vilde lege i dagtilbuddet. Børns muligheder for udfordrende og vilde lege kan også være en del af dialogen med forældrene.

Billede fra hverdagen

En pige klatrer på rebstige

En pige er ved at klatre op ad en rebstige til tre lidt større piger, som sidder på et nettag. Hun har aldrig været deroppe før og tør ikke kravle derop, men de tre piger appellerer til hende, og efter et stykke tid og tilbud om hjælp fra en voksen, der guider hende til at placere sine fødder og til, hvor hun kan tage fat, tager hun mod til sig og kravler op til nettaget. Herefter kravler hun henover et plateau og ned ad en rebstige. Hun gentager ruten én gang mere, og en af de efterfølgende dage tager hun sin far med ud på legepladsen og viser ham, hvad hun har lært.

DIALOGKORT
KROP, SANSER
OG BEVÆGELSE

Krop

Spørgsmål, I kan reflektere over, når I vil sætte fokus på kroppen i jeres dagtilbud

?

A

Reflekter over, hvordan I tilpasser læringsmiljøet til børnenes præferencer

Hvilke forskellige præferencer i forhold til kropsudfoldelse ser vi hos børnene i vores dagtilbud?

Hvilke eksempler har vi på, at vi er lykkedes med at tilpasse en aktivitet eller en rutine-situation til børnenes præferencer?

Hvordan og hvornår kan vi motivere børn til at deltage i aktiviteter, hvor de skal bruge kroppen på en anden måde, end de er vant til?

B

Reflekter over, hvordan I skaber alsidige muligheder for kropsudfoldelse

I hvilke aktiviteter i løbet af dagen giver vi børnene mulighed for at udfolde henholdsvis deres finmotorik og deres grovmotorik?

Hvordan kan vi under-støtte, at børnene får mulighed for vilde og udfordrende lege?

Hvordan kan vi få viden om børnenes oplevelser i forhold til kropslig udfoldelse, så vi kan tage højde for deres perspektiver i udvikling af praksis?

EMNE
2

Sanser

Dagtilbuddet spiller en central rolle for, at alle børn får mulighed for at opleve verden og sig selv på en varieret måde. Når børnene registrerer og bearbejder stimuli fra deres omverden og bliver opmærksomme på deres egne kropslige fornemmelser, er de i gang med at lære om sig selv og verden omkring dem.

Børn oplever og lærer om sig selv og deres omverden gennem både de ydre sanser, som syn, hørelse og lugtesans, og de indre sanser, som labyrintsansen og muskel-led-sansen, som er tæt forbundet med deres motoriske udvikling.

Opbygning af børns kropslige erfaringer og fornemmelser sker gennem deres sanser og er en afgørende del af deres udvikling. At stimulere børns sanser og give dem kropslige erfaringer kan ske i mange forskellige sammenhænge i hverdagen. De kropslige erfaringer handler blandt andet om de kropslige fornemmelser, som børnene oplever i både aktivitet og ro.

Under dette emne præsenteres perspektiver på, hvordan barnet lærer om sin omverden samt udvikler sig motorisk og bevægelsesmæssigt ved at bruge sanserne.

Perspektiverne præsenteres i to afsnit:

A Sanserne og deres funktioner

B Kropsbevidsthed og kropsfornemmelser

A Sanserne og deres funktioner

Sanserne har mange funktioner. For det første er det gennem sanserne, vi opfatter indtryk fra omverden og bearbejder dem til kropslige erfaringer. De erfaringer, som barnet får gennem sanserne, danner grundlag for følelser, social udvikling og viden (Oreskov, 2019).

For at forstå den fysiske, sociale og kulturelle verden omkring sig har barnet brug for at udforske, afprøve og forstå omgivelserne sansemæssigt. Barnet har brug for at få anvendt og stimuleret sanserne gennem forskelligartede udfordringer og erfaring med materialer og redskaber.

Gennem de syv sanser kan barnet styrkes i at forstå sig selv og sin omverden. De syv sanser udgøres af de fire såkaldte ydre sanser, syn, hørelse, smags- og lugtesansen, og de tre indre sanser eller motoriske sanser, labyrintsansen, muskel-led-sansen og følesansen.

De ydre sanser

De ydre sanser er dem, vi bruger, når vi registrerer noget i vores omverden. Det kan fx være, at noget ser ud, lyder, smager eller lugter på en bestemt måde. Når det pædagogiske personale taler med børn om de sansemæssige oplevelser, fx ved at gentage og spejle hvad de yngste børn kommunikerer, understøttes børnenes erfaringsdannelse. Børnene kan fx lære at skelne mellem og sætte ord på forskellige lyde i naturen eller forskellige lugte, når der laves mad i køkkenet. Samtalerne kan også knytte an til viden, fx om de fugle, man hører, eller de madretter, man dufter, eller til andre erfaringer med fx fugle eller mad. Ved at tale om sansemæssige oplevelser i dagtilbuddet kan samtalerne være med til at understøtte børnenes kognitive udvikling. Samtalerne, især med de helt små børn, kan også handle om, hvordan man kan se, om andre er glade eller kede af det. Sådanne samtaler kan fx understøttes af tydelig mimik hos det pædagogiske personale, som demonstrerer og vejleder samtalerne om det, barnet ser.

Synssansen handler om at se omgivelserne. Når lys rammer øjets nethinde, sendes synsindtrykkene til bearbejdning i hjernens visuelle center. Synssansen kan stimuleres blandt andet ved fangeleg, gemmeleg, boldlege og lege, hvor man skal følge hinandens bevægelser (Teichert, 2011).

Høresansen aktiveres, når lyd stimulerer receptorer i det indre øre. Lyden sendes videre til hjernen og gør det muligt at genkende lyde og forstå meningen med ord og stavelser. Høresansen kan stimuleres ved sanglege, højtlæsning i forskelligt stemmeleje og helt almindelige hverdagssamtaler.

Smagssansen aktiveres, når tungen sanser de ting, som berører dem. Tungen er en muskel, hvor der sidder ca. 10.000 smagsløg. Sødt smager vi på spidsen af tungen, salt på siderne, surt længere tilbage, mens de bitre smagsløg sidder helt bagerst på tungen (Teichert, 2011). Smagssansen kan fx aktiveres ved spændende måltider med tid til at sanse og tale om maden.

Lugtesansen kan fx aktiveres ved at dufte til forskellige ting både inde og ude, tale om, hvorvidt man kan genkende duften, hvad duftene minder en om, eller om det er en rar eller ubehagelig duft.

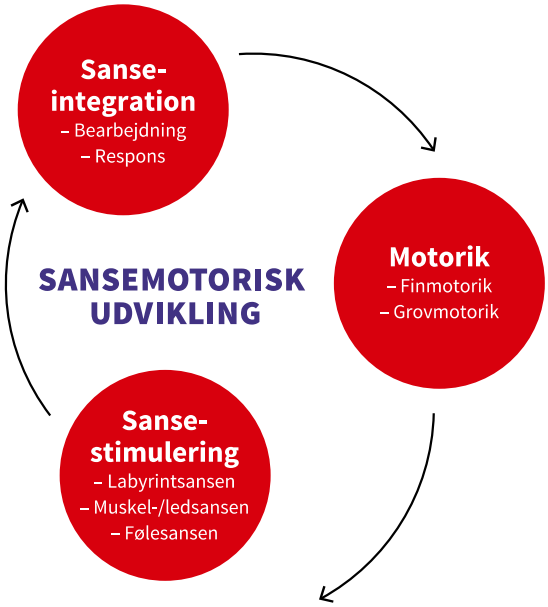
De indre sanser

De indre eller primære sanser er særligt centrale for barnets sansemotoriske udvikling. Det er de første sanser, der udvikles i fosterstadiet og er startskuddet til barnets begyndende bearbejdning af sanseindtryk, perception og grundmotorik (Borre, 2018).

Labyrintsansen eller *den vestibulære* sans fortæller os, hvor i rummet vi befinder os, hvad der er op, hvad der er ned og vores position i forhold til, hvad der er omkring os (Borre, 2018). Når vi bevæger hovedet ud af dets lodrette og vante position, bliver labyrintsansen stimuleret. Denne sans kan fx stimuleres, når børn tumler og mosler, gynger, går i ujævnt terræn, holder balancen på en træstamme, slår kolbøtter og står på hovedet. Når et barns labyrintsans er understimuleret, kan det fx vise sig ved, at barnet ikke kan lide at gynge eller undgår balancekrævende aktiviteter.

Muskel-led-sansen eller den *kinæstetiske sans* registrerer først og fremmest, hvad der sker inde i kroppen. Den har stor betydning for vores udvikling af god kropsfornemmelse og -forståelse samt koordination, da den fortæller os, hvordan vores krop og lemmer bevæger og placerer sig i forhold til hinanden. Muskel-led-sansen justerer den kraft, vi lægger i vores bevægelser, så vi bruger den rette mængde muskelkraft til den handling og bevægelse, vi udfører (Borre, 2018). Muskel-led-sansen kan stimuleres ved aktiviteter som fx at køre trillebør med børnene, lave armbøjninger, stå som en planke og gå krabbegang samt alle former for hop, løb og kasten med bold (Borre, 2018). Når et barns muskel-led-sans er understimuleret, kan det vise sig ved klodsede og ukoordinerede bevægelser, at barnet ikke kan imitere andres bevægelser eller udføre hverdagsaktiviteter som fx at lyne sin jakke.

Følesansen eller *taktilsansen* registrerer sanseindtryk som varme og kulde, smerte eller berøring og former samt teksturer på forskellige materialer. Følesansen har også betydning for vores samvær med andre mennesker. Den fortæller os, hvor man selv går til, og hvor den anden begynder, og har dermed betydning for vores kropsforståelse og -bevidsthed. Følesansen har også betydning for vores evne til at interagere med andre mennesker i forhold til at aflæse mimik, gestik og kunne være nær andre mennesker (Borre, 2018). Denne sans har derfor også betydning for børns socialisering i forhold til at lege, være i fysisk kontakt med andre og være medlevende. Følesansen kan stimuleres ved massage, lade børnene opleve forskellige materialer med hænder eller fødder, lege med vand, ælte dej, tegne figurer på ryggen og lade barnet få sansestimuli på den bare hud. Når et barns følesans er understimuleret, kan det fx vise sig ved, at barnet trækker sig fra lege med fysisk kontakt eller ikke udforsker materialer som fx dej og mudder (Borre, 2016; EVA, 2018; Oreskov, 2019).

Sansemotorisk udvikling

Læringsmiljøet og tilrettelæggelsen af hverdagen i dagtilbuddet har afgørende betydning for børns sansemotoriske udvikling (Borre, 2018). Processen, hvor barnet optager stimuli gennem sanserne og bearbejder og reagerer på dem, kaldes også den sansemotoriske udvikling. Barnets sansemotoriske udvikling sætter barnet i stand til på en nuanceret og udbytterig måde at opleve sig selv i samspil med omverdenen (EVA, 2018).

De sansemæssige erfaringer, barnet får i barndommen og dermed også i dagtilbuddet, er helt afgørende for dets udvikling. Gennem disse erfaringer foregår nemlig en grundlæggende proces for udvikling af hjernen, hvor barnet efterhånden får automatiseret bearbejdningen af sanseindtrykkene. Det pædagogiske personale kan understøtte automatiseringen ved at give barnet tid til at afprøve, udføre

Sanser

og gentage bevægelser knyttet til hverdagens aktiviteter som fx i garderoben, at lade barnet selv finde vej ned i flyverdragten, tage sko på osv. At opmuntre og guide barnet til selv at udføre opgaverne i stedet for at tage over kan gøre en stor forskel for automatiseringen af sanseindtrykkene. Er barnet understimuleret sansemæssigt, vil det, fx når det starter i skole, ikke være i stand til at vende opmærksomheden mod det, det skal lære, i tilstrækkelig grad, fordi hjernen er i gang med at bearbejde sanseindtryk (Oreskov, 2019).

Billede fra hverdagen

Støtte til børnenes sansemotoriske udvikling

I en dagpleje har dagplejeren sat fokus på at støtte børnenes sansemotoriske udvikling. Som en fast daglig aktivitet, sætter hun musik på, som børnene skal danse til. Når musikken stopper, skal børnene 'fryse' i kropspositioner, som de selv vælger. Børnene synes, det er sjovt at bevæge sig sammen, og når musikken stopper, finder de kropspositioner at stå i. De kigger på hinanden og begynder at afprøve hinandens stillinger. Dagplejeren observerer, at de to yngre børn langsomt bliver bedre til at holde sig oprejst på knæ eller måske endda rejse sig. De tre ældre børn bliver også bedre til at holde balancen, når de fx vender hovedet nedad, strækker sig så lange de er eller forsøger at stå på et ben. Dagplejeren taler med forældrene om, hvordan denne aktivitet både skaber bevægelsesglæde hos børnene, samtidig med at de lærer at fornemme egen krop, styre deres bevægelser og holde kroppen i bestemte positioner.

Om

Sanseindtryk som grundlaget for vores udvikling

Sanseintegration er den neurologiske proces, som organiserer sansning fra egen krop og fra omgivelserne, så vi kan bruge kroppen effektivt i forhold til vores omgivelser. Stimulation via sanseindtryk sætter gang i hjerneprocesserne. Børn bevæger sig, fordi sanseimpulser fra deres krop og fra omgivelserne vækker deres nysgerrighed, giver dem glæde og oplevelser. Børn må bevæge sig ud i verden for at mærke verden og lære den at kende. Fodres hjernen ikke med sanseimpulser, udvikler den sig ikke. Hjernens og nervesystemets struktur er afhængig af, hvad børn møder i deres hverdag, og kan til stadighed udvikles.

Kilde: Gjesing (2004).

Sansemotorik kan overordnet forstås som et samspil mellem indtryk i form af sansestimuli, sanseintegration og udtryk i form af motorik, som vist i figuren side 12. Sansestimuli er input til hjernen fra sanserne. Især er input fra labyrintsansen, muskel-led-sansen og følesansen afgørende for den sansemotoriske udvikling. Sanseintegration er en ubevidst hjerneproces, der organiserer og bearbejder input fra vores krop og omgivelser og derefter sender besked til bevægeapparatet om et passende motorisk output. Motorik handler blandt andet om, at barnet med tiden udvikler færdigheder i at styre kroppen og foretage bevidste bevægelser og at regulere dem i forhold til konteksten (EVA, 2018). Udviklingen af barnets motorik giver nye deltagelsesmuligheder og virker tilbage på de input, som barnet får fra kroppen og omgivelserne via sanserne, og som bearbejdes til nye motoriske output.

Nogle børn er sansemotorisk udfordrede, måske i sådan en grad, at de er hæmmede i deres hverdagsaktiviteter (Gjesing, 2004). Børn, der er født for tidligt, eller børn med sociale diagnoser kan fx have et overreagerende sanseapparat, fordi sanseindtryk opleves i forstærket form, eller de ikke kan frasortere indtryk. Dette medfører, at børnene hurtigere bliver overstimulerede og dermed mere overfølsomme over for alle de indtryk, som de oplever i dagtilbuddet (Teichert, 2011; Borre, 2018). Sansemotorisk udfordring kan også skyldes, at barnet gennem sin barndom har været sansemæssigt understimuleret. Børn, der har eller har haft fysisk sygdom, kan også være sansemæssigt understimulerede (Borre, 2018). Sansemotorisk udfordring kan fx manifestere sig, ved at børnene reagerer med inaktivitet, isolering, ubehag ved tæt berøring eller med voldsom og udadreagerende adfærd (Borre, 2018). Det kan også manifestere sig, ved at børnene er udfordrede i at lege motoriske lege, er klodsede i deres bevægelser, at de har svært ved at lege med andre børn, eller fx at de har forsinket sprogudvikling og/eller er overfølsomme over for berøring, høje lyde og stærkt lys (Teichert, 2011). Dagtilbuddet kan i særlig grad gøre en forskel for disse børn. Det pædagogiske personale kan rammesætte læringsmiljøet, så det er tilpasset og trygt for de børn, der er sansemotorisk udfordrede, så de får mulighed for at eksperimentere med deres kroppe. Dette kan blandt andet indebære, at det pædagogiske personale har fokus på at bruge egen krop til at demonstrere, hvordan motoriske aktiviteter skal udføres, og hjælper børnene ved nærvær og støtte. Det kan også være, at de børn, der er sansemotorisk udfordrede, i særlig grad har behov for, at de kan tage pauser fra de forskellige aktiviteter (Borre, 2016; Teichert, 2011). Løbende og tæt dialog med forældre, og især forældre til sansemotorisk udfordrede børn, om børnenes kropslige udfoldelse i hjemmet og i dagtilbuddet, kan desuden være vigtig for at støtte den sansemotoriske udvikling.

Stof til eftertanke

Følelser spiller en vigtig rolle i børns udvikling

I børnenes bevægelses- og sansemotoriske udvikling spiller følelser en stor rolle. Det kan være de følelser, som børnene lagrer i kroppen, og de følelser, der opstår i en situation. Hvis børnene fx har oplevet og mindes, at de fik positiv opmærksomhed og ros, da de handlede kropsligt på en bestemt måde, vil dette med al sandsynlighed påvirke børnene i en positiv retning, i forhold til at de giver sig i kast med samme eller lignende kropslige handlinger. Hvis børnene husker, at de er blevet drillet eller irettesat i forbindelse med en bestemt kropslig handlen, vil det sandsynligvis påvirke børnene i en negativ retning, når de i fremtiden vil eller skal udføre samme eller lignende handlinger. Det er derfor vigtigt at medtænke børnenes følelser i forhold til deres bevægelses- og sansemotoriske udvikling.

Kilde: Gjesing (2004).

B Kropslige fornemmelser

Sanseindtryk og -integration er med til at skabe kropsbevidsthed. Kropsbevidsthed er blandt andet, når det lille barn ved, hvortil egen krop går, og hvornår omsorgspersonens krop starter. At have en god kropsbevidsthed er vigtigt for barnets evne til at beherske bevægelser, indgå i fællesskaber og bruge kroppen hensigtsmæssigt afhængigt af situationen. Kropsbevidsthed er også vigtig for lysten til at håndtere motoriske udfordringer (Borre, 2018)

Kropsfornemmelse er, når vi kan mærke og forstå forskellige kropsfølelser. Det er ved kropsfornemmelser, børnene udvikler kendskab til og tryghed ved kroppens reaktioner og signaler. Derfor er det afgørende, at barnet får mulighed for at erfare og få viden om kropslige fornemmelser, og hvordan de hænger sammen med de oplevelser og sansemæssige indtryk, som barnet får fra omgivelserne.

Opbygning af kropslige erfaringer og fornemmelser

Velstimulerede og velintegrerede sanser spiller en afgørende rolle for børns kropsfornemmelse. Derfor er det afgørende, at det pædagogiske personale inddrager sanserne aktivt i hverdagen.

Gennem kropslige erfaringer får børn en fornemmelse af deres krop. Barnet har brug for at erfare forskelligheden i kropslige udtryk hos sig selv og andre (Moser & Mortensen, 2009). Der er fx forskel på følelsen i den trætte krop, der lige er stået ud af sengen, den energiske krop, der løber stærkt på legepladsen, og den syge krop, der er øm og har brug for hvile. Alle disse erfaringer opbygges gennem sanserne og den sansemotoriske udvikling.

De daglige rutiner i dagtilbuddet indeholder muligheder for sansestimulering, for eksempel måltider, håndvask og bleskift før middagslur. Her er det væsentligt, at det pædagogiske personale er opmærksomme på børnenes udtryk og sætter ord på de sansestimuleringer og -reaktioner, som børnene oplever. I andre aktiviteter, som eksempelvis udeliv på legepladsen, foregår sanselig udforskning, afprøvning og opbygning af meningsdannelse, hvor barnet gennem kropslige erfaringer og sanser lærer forskellige måder at bevæge sig på i forhold til omgivelserne. For de yngste børn vil meningsdannelsen først og fremmest være praktisk og fysisk snarere end sproglig (Klaar & Öhman, 2012). Eksempelvis kan et barn på en meget praktisk måde lære om principperne for friktion ved at gå på en stejl og glat bakke. Barnet kan lære, at det kommer nemmest op ad bakken ved at gå langsomt og med bøjede ben. Barnet kan erfare, at nogle overflader er glatte, og andre er ujævne, og at det er nemmere at glide ned ad en bakke med ujævn overflade, når man samtidigt skubber sig selv nedad med hænderne. Alt dette kan ske ved kropslige erfaringer, hvor barnet udforsker og afprøver forskellige måder at bevæge sig på ud fra de sansestimuli, det modtager (Klaar & Öhman, 2012).

De indre sanser spiller en stor rolle for kropsbevidsthed og -fornemmelser

De indre sanser, taktilsansen, labyrintsansen og muskel-led-sansen, spiller en vigtig rolle for børns opbygning af kropsfornemmelser (Borre, 2018). Dagtilbuddets fysiske læringsmiljø kan tilrettelægges, så sanserne kommer i spil i både de børneinitierede som i de vokseninitierede aktiviteter.

Med fokus på taktilsansen kan det pædagogiske personale fx tilrettelægge det fysiske læringsmiljø, så der ned gennem stuer eller gangen i dagtilbuddet løber en følesti til fødderne. Følestien kan fx laves af store legoplader eller anti-glide-materiale. Det pædagogiske personale kan også lægge forskelligt underlag, fx kunstgræs og lammeskind, på gulvet i det område, hvor børnene leger. På denne måde bliver den taktile sans stimuleret mere ubemærket, alt imens børnene leger. I dagtilbuddets mere strukturerede aktiviteter kan børnenes taktilsans stimuleres ved leg med vand eller fodbad, hvor der fx puttes kastanjedyr i baljen (Borre, 2018). I rutinesituationer kan børnenes taktilsans stimuleres, fx når det pædagogiske personale inden et måltid, vasker hænder med børnene. I disse situationer kan det pædagogiske personale tale med børnene om temperaturen på vandet, og hvordan det føles på hænderne, når vandet er hhv. varmt og koldt.

Om **Kropsbevidsthed**

Kropsbevidsthed omfatter blandt andet viden om og forståelse af:

- Basale fysiologiske behov som sult og træthed
- Kropslige tilstande, fx muskulære spændingstilstande, smerte eller velvære
- Fysiologiske reaktioner på følelsesmæssige tilstande som hjertebanken, svedige hænder mv.
- Kroppens funktion, fx viden om åndedræt, kredsløb og fordøjelse
- Kropslige muligheder og viden om kropslig kapacitet, holdning, vaner m.m.
- Ens fysiske og psykiske grænser.

Kilde: Borre (2018).

Med fokus på labyrintsansen kan det pædagogiske personale fx tilrettelægge det fysiske læringsmiljø med forskellige gynger og hængekøjer. Madrasser og store puder i dele af dagtilbuddet muliggør også, at børnene kan tumle og derved få stimuleret labyrintsansen. Ture i ujævnt terræn, fx i tungt sand eller på en ujævn skovbund, kan, særligt for de helt små børn, stimulere og udfordre labyrintsansen. Hjemme i dagtilbuddet kan børnene til musik danse og snurre rundt om sig selv eller balancere på et tov, der lægges ud på legepladsens fliser (Borre, 2018).

Med fokus på muskel-led-sansen kan det pædagogiske personale fx tilrettelægge det fysiske læringsmiljø på legepladsen med brænde eller andet tungt materiale, som børnene kan bære og flytte rundt på, så de får erfaring med at bruge og justere deres muskelstyrke. Ligesådan kan store skumpuder, som børnene kan skubbe rundt eller bære indenfor, give kropserfaringer og -fornemmelser, i forhold til hvor meget styrke kroppen skal bruge. Det pædagogiske personale kan også stimulere børnenes muskel-led-sans ved at lade dem deltage i de daglige rutiner som fx at feje op efter måltidet, bære varer hjem fra supermarkedet og rykke børneborde og -stole (Borre, 2018).

At erfare og fornemme sin krop gennem de nævnte sanser handler også om at have viden. Derfor kan det pædagogiske personale fx i de daglige samtaler eller ved samlingen tale med børnene om de erfaringer, de har gjort sig, ved at lade børnene selv sætte ord på deres sanseoplevelser og besvare de mange undrende spørgsmål, som børn kan have om kroppen (Borre, 2018).

Kropslig ro og hvile

At være aktiv og gøre noget med kroppen er vigtigt. Men det er lige så vigtigt, at børnene får erfaringer med rolig kontakt til kroppen. At kunne få nervesystemet i ro og finde hvile er ikke nødvendigvis noget, der kommer af sig selv (Oreskov, 2019). Når der i dagtilbuddet indrettes steder og rum, fx sofahjørner eller små huler, der inviterer til ro og hvile, kan børnene få mulighed for fordybelse og sanseligt nærvær, ligesom de kan sortere i deres sanseindtryk (Borre, 2018).

Det pædagogiske personale kan også skabe rum for ro og hvile ved fx at rulle et tæppe om børnenes krop, trykke og trække i børnenes ben og arme, især de yngste børns, samt have rolige og taktfaste bevægelser, lade barnet dufte til beroligende dufte som fx sæbeduft, lege med dej eller ler, sætte musik på, der har en rolig og fast rytme (Teichert, 2011). Beroligende aktiviteter udenfor kan fx være at tage på travetur, tage på tur i skoven, lege med sand eller aktiviteter, der minder om havearbejde (Teichert, 2011). At rydde op kan også skabe ro. Derfor kan det være godt at lade oprydningen være en del af børnenes leg med beroligende aktiviteter som at løfte, bære, flytte rundt og sætte på plads. At have fokus på, at børnene oplever ro og nærvær i hverdagen, kan også ske gennem fx visualiseringsøvelser eller børneyoga (Oreskov, 2019).

Stof til eftertanke

Stille lege med nærhed og berøring kan øge børnenes empati

Berøring som fx massage frigiver stoffet oxytocin, som afspænder og beroliger kroppen. Forskning viser, at når børn rører ved hinanden gennem lege og massageaktiviteter, skabes et miljø, hvor mobning og eksklusion mindskes. Blid massage og barn-til-barn-massage skaber nærhed, kontakt, omsorg og mindsker konflikter i børnegruppen. Når både de yngre og større børn har været i tæt fysisk kontakt med et andet barn, fx gennem massage, er barnet efterfølgende mindre tilbøjelig til at slå, drille eller mobbe det andet barn.

Kilde: Borre (2018).

DIALOGKORT
KROP, SANSER
OG BEVÆGELSE

Sanser

Spørgsmål, I kan reflektere over, når I vil sætte fokus på sanser i jeres dagtilbud

?

A

Reflekter over, hvordan I stimulerer og taler med børnene om deres sanser

Hvornår har vi fokus på henholdsvis de indre og de ydre sanser i det pædagogiske arbejde?

Hvordan kan vi stille spørgsmål til børnenes sanseoplevelser og styrke børnene til at sætte ord på sanse-oplevelser?

Hvordan kan vi vække alle børns nysgerrighed og motivation, så både de børn, der er sanse-motorisk udfordrede, og de børn, der ikke er, bliver inkluderet i sansestimulerende aktiviteter?

B

Reflekter over, hvordan I støtter børnenes krops-fornemmelse og kropsbevidsthed

Hvordan og hvornår kan vi understøtte børnene i at lytte til deres kropslige signaler og fornemmelser?

Hvilke eksempler har vi på, at vi har talt med børnene om deres kropslige erfaringer og fornemmelser?

Hvordan kan vi under-støtte, at børnene også oplever rolig kontakt til kroppen i dagtilbuddet?

EMNE

3

Bevægelse

Når børn bevæger sig og udforsker deres omverden, lærer de at mestre forskellige kropslige og sanselige udtryk samt motoriske opgaver/udfordringer. De lærer også at aflæse og forstå kropslige signaler hos andre og indgå i sociale samspil.

Bevægelse kan fx foregå i aktiviteter, hvor børnenes motoriske udvikling og bevægelsesglæde understøttes gennem en tydelig rammesætning, hvor der samtidig gives plads til børns medbestemmelse og egne bevægelsesinitiativer.

De fælles bevægelsesaktiviteter er en ramme for social læring i fællesskaber og for udvikling af sociale relationer. I de fælles bevægelsesaktiviteter og i børns egne bevægelseslege i løbet af dagen har det pædagogiske personale en afgørende betydning som rollemodeller for børnene, fx ved at give udtryk for deres egen bevægelsesglæde.

Under dette emne præsenteres perspektiver på, hvordan I kan støtte børn i at bevæge sig.

Perspektiverne præsenteres i to afsnit:

A At bevæge sig i fællesskaber

B Bevægelse ude og inde

A At bevæge sig i fællesskaber

Bevægelse giver børn mulighed for at lære om sig selv og andre. Når børn bevæger sig i fællesskaber, lærer de at mestre kropslige og sanselige indtryk og udtryk, styre deres impulser og forstå andre børns og de voksnes gestik, mimik og kropslige udtryk. De lærer også om spilleregler, normer og deltagelsesmuligheder ved blandt andet at imitere andre og ved at deltage i forskellige bevægelsespraksisser i hverdagen. Eksempelvis lærer børn at afkode, hvordan de kan bevæge sig, når der er samling, når det er spisetid, eller når de cykler rundt på legepladsen. Denne læring er grundlæggende for børnenes færden – også uden for dagtilbuddet. Der er også meget social læring i at være involveret i fysisk aktivitet på ture uden for dagtilbuddet, fx når de bevæger sig rundt i byen eller besøger steder i skoven, de ikke kender i forvejen (Bjørgen & Svendsen, 2015). Når børn og voksne er sammen om at udforske noget nyt og være fysisk aktive uden for de kendte rammer, oplever udfordringer, overraskelser og spontane øjeblikke, kan de fælles oplevelser fremme relationerne mellem børnene og mellem børn og voksne (Bjørgen & Svendsen, 2015).

Pædagogisk planlægning og organisering af bevægelsesaktiviteter

Bevægelsesaktiviteter, som børn kan være sammen om, er en vigtig del af dagtilbuddets læringsmiljø. Bevægelsesaktiviteter har betydning for, at børnene motiveres til og føler glæde ved bevægelse. Både samspillet med børnene før og under aktiviteterne og den pædagogiske rammesætning har betydning.

Valg af aktivitet og pædagogisk rammesætning har betydning for børnenes motivation og deres muligheder for at bevæge sig og skabe relationer til andre børn og de voksne under aktiviteten. Det er med til at understøtte børnenes deltagelse, at rammerne og forventningerne til deres deltagelse er tydelige, så de er forberedte på, hvad der skal foregå, og hvad de konkret skal gøre (Sørensen, 2013). I strukturerede krops- og bevægelsesaktiviteter, som fx rytmik, musik og dans på stuen, boldspil eller en motorikbane, er det en vigtig del af den pædagogiske planlægning at skabe plads til alle børn, så alle har lyst til at deltage, og alle oplever, at det er sjovt at være fysisk aktiv og bruge sin krop (Sørensen, 2013). Det kan fx være ved at sætte musik på, som alle børn kan lide og har lyst til at danse til. Når børnene danser og bevæger sig sammen, er det med til at understøtte sociale samspil og glæde ved at bevæge sig sammen, idet børnene gør noget sammen, kigger på hinanden, aflæser og lader sig inspirere af hinandens kropsbevægelser. De daglige rutiner rummer også mange muligheder for at sætte fokus på børnenes bevægelse. Det kan fx ske ved at bede børnene om at hinke eller liste ud til håndvasken, når de inden frokosten skal vaske deres hænder.

Det pædagogiske personale kan gennem fysisk adfærd, mimik og attitude, fx den måde, de udtrykker glæde ved at bevæge sig, have en afsmittende virkning på børns deltagelse i og nydelse af fysisk aktiv leg. Det kan fx være, at deres sprog, udtryk og tonefald signalerer deres engagement og entusiasme i forhold til legen, som på den måde får betydning for børnenes motivation for at deltage og for at mestre bevægelsesmæssige og sociale udfordringer (Bugge et al., 2015). Når det pædagogiske personale eksempelvis agerer rollemodeller under rytmik, er det vigtigt med tydelig verbal instruktion og tydelige kropslige bevægelser, der viser, hvilke bevægelser aktiviteten indebærer.

I andre situationer kan det pædagogiske personale være mere perifere som rollemodeller for børnefællesskaberne, fx i forbindelse med børneinitieret, fysisk leg. Her er det pædagogiske personales rolle stadig vigtig, fx i forhold til at skabe deltagelsesmuligheder for alle børn og understøtte børnenes vedholdenhed, fx i forhold til de fysiske udfordringer og sociale interaktioner, som legen indebærer. Det kan fx være, at børnene har brug for støtte til at opnå en fælles forståelse af legen eller tilpasse den fysiske leg til

Men ligesom rammesætningen er vigtig, er det også vigtigt med fleksibilitet inden for rammerne. Aktiviteter præget af medbestemmelse, dialog og kommunikation øger både børnenes og fællesskabets motivation for at bevæge sig og deres lyst til at blive ved med at bevæge sig i organiserede aktiviteter (Bugge et al., 2015). De voksne kan understøtte børnenes medbestemmelse ved nysgerrigt og bevidst at følge børnenes bevægelsesinitiativer, så børnene oplever selv- og medbestemmelse. De kan også tilrettelægge aktiviteten med forskellige sværhedsgrader eller give børn mulighed for at observere eller gå til og fra aktiviteten. På samme tid er det også vigtigt, at børn lærer at hæmme deres impulser ved at følge reglerne i en bevægelsesleg, fx ved stopdans eller ved at skulle vente på tur eller afvente kommando i en leg.

Det pædagogiske personale som rollemodeller og støtte

Et vigtigt redskab for det pædagogiske personale er at bruge sig selv til at inspirere børnene til bevægelse. Det pædagogiske personale er rollemodeller for bevægelsesfællesskaberne i både de strukturerede, vokseninitierede aktiviteter og i de situationer i hverdagen, hvor det pædagogiske personale har andre roller (Sørensen, 2013). Hvordan det pædagogiske personale bevæger sig og udtrykker sig i forhold til at bruge egen krop, har en stor betydning for børns bevægelsesglæde og motoriske udvikling. Børnene kigger nemlig nøje på og imiterer de voksne, der er tæt på dem (Borre, 2018).

Billede fra hverdagen

Træstammeleg kan motivere til bevægelse i fællesskaber

I et dagtilbud leger det pædagogiske personale træstammeleg med børnene. Legen foregår, ved at alle børnene lægger sig på maven på en række. Det barn, der ligger yderst, begynder at trille hen over de andre børn som en træstamme og lægger sig for enden af rækken. Legen fortsætter, indtil alle børn har trillet hen over de andre. Legen kan eventuelt leges som en konkurrence, hvor børnene deles op i to lige store hold, og det hold, hvor alle børn når først igennem rækken, har vundet. Det pædagogiske personale observerer, hvem der deltager og hvordan, og guider børnene, så det kan blive sjovt for alle. Det kan være, at nogle børn lige har brug for at se legen an eller slet ikke har lyst til at deltage pga. fx den kropslige nærhed, som legen medfører, eller at det er svært at håndtere konkurrencen. Disse børn får lov til at kigge på og måske sidde med det pædagogiske personale og heppe og opmuntre de andre børn der triller, ligesom det pædagogiske personale gør. Efter nogen tid får nogle af børnene måske lyst til at være med, mens andre forbliver tilskuere til aktiviteten.

Inspireret af Ludvigsen et.al., materiale fra BUF.

hinanden, eller ved lidt vildere lege kan personalets opgave være at støtte og guide børnene til klart at kommunikere, når de er parate, eller når de vil stoppe (Steffensen, materiale fra BUF). Det kan også handle om at observere børnenes deltagelse og støtte og udvikle de fysiske lege, så børnene møder passende og interessante udfordringer, der hverken indebærer for høje eller for lave krav (Bjørgen & Svendsen, 2015). Når der er tale om fysisk leg, handler det om at være nærværende og støtte samt respondere på børnenes verbale og nonverbale kommunikation, så de oplever at blive anerkendt og bekræftet.

Nogle børn initierer eller deltager måske i lege, hvor de er mindre fysisk aktive, selvom det ville være godt for dem at bevæge sig. Her kan det pædagogiske personale inspirere børnene til at få mere bevægelse ind i legen eller initiere fysiske lege som fx *bjørnekamp*, hvor to børn kæmper mod hinanden med hver deres pude, eller en leg, hvor de sidder ryg mod ryg og skubber hinanden frem og tilbage (Steffensen, materiale fra BUF). Sådanne lege kan initieres mange forskellige steder i dagtilbuddet, og efter nogle gange kan børnene måske lege dem alene eller under observation af det pædagogiske personale. Sådanne lege kan understøtte bevægelse i fællesskaberne, så børnene er sammen om at være fysisk aktive og opleve glæde og sjov ved det, samtidig med at de får styrket deres krop. Det kan også være en del af dialogen med forældrene, hvordan børn som er mindre fysisk aktive kan inspireres til bevægelse.

Stof til eftertanke

Børnenes fysiske aktivitetsniveau

Et studie i 43 dagtilbud viser, at det fysiske aktivitetsniveau varierer meget fra barn til barn, også inden for det enkelte dagtilbud. Børn i et givent dagtilbud tilpasser til en vis grad aktivitetsniveauet efter hinanden, særligt pigerne (Bugge et al., 2015). Dertil viser et studie i et enkelt dagtilbud, at fem ud af ti børn ikke opnår det anbefalede niveau af fysisk aktivitet, mens de er i dagtilbuddet (Giske, Tjensvoll, & Dyrstad, 2010). Et studie af 351 børn viser, at drengene har et højere aktivitetsniveau end pigerne (Olesen, Kristensen, Korsholm, Koch, & Froberg, 2015). Dertil viser et studie i to dagtilbud, at drengene er væsentligt mere udendørs, hvor aktivitetsniveauet er højere, end pigerne.

Raustorp et al., (2012).

B Bevægelse ude og inde

Rum og opholdssteder i dagtilbuddet er ofte indrettet efter bestemte intentioner om bestemte typer af aktiviteter. Udendørsområder giver børn nogle relativt frie rammer til at bevæge sig hurtigt, klatre højt eller lege vildt, men der er også god mulighed for bevægelse og fysisk aktivitet på de indendørs arealer.

Indendørsrum giver forskellige bevægelsesmuligheder

Ligesom uderum lægger op til forskellige aktivitetstyper og bevægelser, er de forskellige indendørs rum og zoner i dagtilbuddet konstrueret til bestemte aktiviteter, som stiller forventninger til, hvordan rummene skal anvendes (Børve & Børve, 2017). Dukkekrogen og puderummet er konstrueret til bestemte aktiviteter, og rummene stiller tydelige forventninger til, hvordan de skal anvendes. Ligesådan stiller det pædagogiske personale forventninger til børnenes adfærd og aktiviteter via deres kommunikation med børnene i de forskellige rum. Forventningerne til og indretningen af rummene kan fx handle om normerne for, hvilken adfærd der er acceptabel i forskellige fysiske rammer. Børnenes leg vil derfor i en vis udstrækning være præget af forestillinger om krop og forventet adfærd i dagtilbuddet (Børve & Børve, 2017).

Billede fra hverdagen

Indretning til bevægelse

I en vuggestue arbejder det pædagogiske personale med forskellige former for indretning, som skal appellere til børnenes lyst til at bevæge sig, fx har de lavet forskellige farver fødder op ad trappen til vuggestuen, så børnene synes, at det er sjovt at gå på trappen og måske hellere vil gå selv end at blive båret af deres forældre. Det pædagogiske personale har også fokus på at styrke børnenes bevægelse og motorik ved at lade dem selv kravle op i deres trip-trap-stole til måltidet og krybber, når de skal sove, mens det pædagogiske personale står i en afstand, så de hurtigt kan træde til og støtte børnene.

Det er derfor vigtigt at være bevidst om, hvordan der gennem indretningen og kommunikationen med børnene sættes rammer for børnenes bevægelsesmuligheder.

Et greb til en større refleksion over indretningen kan være at gennemgå dagtilbuddets forskellige rum med et fokuseret blik for bevægelse. Hvor har vi stille zoner og hurtige zoner? Og er der mon mulighed for udfordrende forhindringsbaner? Rummenes nye funktioner kan kommunikeres ved fx at sætte skilte på gangen, der viser, hvad man kan udføre af bevægelser, fx hinke, hoppe, kravle, gå krabbegang, ligesom forskellig slags musik kan invitere til bestemt adfærd. På den måde kan man konvertere rummene til aktive og fleksible rum.

Et andet greb kan være at indsamle børneperspektiver på indretningen i dagtilbuddet, fx ved at tage på rundtur med barnet som guide, hvor barnet fortæller om, hvor det leger, hvad det leger og med hvem (se EVA Tema Børneperspektiver (2018)).

Det pædagogiske personale kan også tænke bevægelse ind i hverdagens rutiner. Hvis omklædning til flyverdragter og vinterstøvler betyder kedelig ventetid for de børn, der er hurtigst til at tage tøj på, kan det pædagogiske personale måske sætte en leg i gang, så de hurtigste børn har noget sjovt at give sig til, indtil de sidste er færdige.

Udearealer giver forskellige bevægelsesmuligheder

Udendørsområder har særlig betydning for børns bevægelse, fordi det giver børnene mulighed for at bevæge sig i forskelligt terræn og giver adgang til udstyr, der er mere udfordrende i forhold til børnenes grovmotorik end indendørs (Tonge et al., 2016). Når de fysiske rammer giver rum til at bevæge sig samt mulighed for forskellige former for leg og sansestimuli, inviterer det til fysisk aktiv leg og påvirker børnenes aktivitetsniveau positivt. Det påvirker også børnenes aktivitetsniveau positivt, når der er både fremstillede og naturlige materialer med fleksible anvendelsesmuligheder til rådighed, og når de sociale interaktioner på udearealerne er præget af fx invitationer til bevægelse, imitationer, fælles opmærksomhed, respons og støtte fra omgivelserne (Bjørgen, 2016).

Dagtilbuddets udeareal giver på samme måde som indendørsarealet mulighed for bestemte typer lege og bevægelser. Her kan det være et opmærksomhedspunkt for det pædagogiske personale, om der både er mulighed for stille lege med fordybelse og udforskning og for vilde og motorisk udfordrende lege. Det handler både om indretningen af udearealet med faciliteter, zoner og beplantning og om det miljø, der skabes via samspil og interaktioner mellem det pædagogiske personale og børnene samt i børnefællesskaberne.

Ekskursioner til naturmiljøer som fx skoven eller stranden kan give børnene mulighed for andre former for leg og bevægelse end i dagtilbuddets udemiljø. Det kan være aktiviteter som at samle materialer fra naturen og bruge dem til at bygge og lege med eller klatre i træer eller gå og løbe større strækninger (Storli & Hagen, 2010). Ifølge pædagogisk personale i en naturbørnehave er et godt sted i skoven et sted med gode muligheder for at klatre, balancere og gynge, dvs. steder med klatretræer, fældede træer, grøfter og gynger, åbne pladser, hvor børnene kan løbe og lave gruppeaktiviteter, samt steder med tæt beplantning, hvor børnene fx kan gemme sig (Lerstrup & Refshauge, 2016).

Børn kan knytte stærke bånd til naturen, hvis børn og pædagogisk personale anvender steder i naturen alsidigt, samtidig med at børnene gør stederne til "deres egne" (Änggård, 2012). Ved at opholde sig i naturen kan børn og pædagogisk personale skabe forskellige meningsrum. Det kan være primitive rum, hvor børnene har mulighed for at spise deres mad, få hvile og lege, eller perceptuelle rum, som angår børnenes mulighed for at røre sig frit og bruge deres sanser eller eksistentielle rum, som skabes, når det pædagogiske personale og børn giver steder i naturen symbolske betydninger gennem ritualer og fantasilege (Änggård, 2012).

Stof til eftertanke

Vejret og børns fysiske aktivitet

Et studie i 43 dagtilbud viser, at dage med regn har negativ indflydelse på børnenes fysiske aktivitetsniveau (Bugge et al., 2015; Olesen, 2014; Olesen et al., 2015). Forskerne peger på, at det kan have en væsentlig betydning over tid, da det i Danmark regner 121 dage om året. Studiet giver anledning til at reflektere over, hvordan de indendørs og udendørs rammer kan udnyttes på dage med regn for at sikre bevægelsesmuligheder for børnene.

DIALOGKORT
KROP, SANSER
OG BEVÆGELSE

Bevægelse

Spørgsmål, I kan reflektere over, når I vil sætte fokus på bevægelse i jeres dagtilbud

?

A

Reflekter over hvordan I kan understøtte bevægelse i dagtilbuddet

Hvordan kan vi motivere børnene til bevægelse ved at bruge os selv som rollemodeller?

Hvilke eksempler har vi på, at børnene har fundet glæde ved at bevæge sig sammen? Hvordan kan vi overføre disse erfaringer til andre situationer?

Hvordan og hvornår kan vi følge børnenes bevægelsesinitiativer, så de oplever medbestemmelse i forhold til bevægelse?

2

Reflekter over mulighederne for bevægelse ude og inde

Hvad betyder indretningen af vores dagtilbud for børnenes muligheder for kropslig udfoldelse og bevægelse, fx i de enkelte rum og på legepladsen? Kan vi give børnene nye/anderledes bevægelsesmuligheder ved at ændre indretningen?

Hvad betyder vores forventninger til børnenes deltagelse i forskellige rum og zoner for deres muligheder for bevægelse og kropslig udfoldelse?

Hvilke former for bevægelse kan vi finde bedre rammer for, når vi tager på ture ud af huset?

Emne 1: Krop

	ISÆR ANVENDT TIL AFSNIT: A	B
Bjørgen, K. (2012). Fysisk lek i barnehagens uterom: 5-åringers erfaring med kroppslig fysisk lek i barnehagens uterom. *Nordisk Barnehageforskning, 5*(2), 1-15.	●	
Bjørgen, K., & Svendsen, B. (2015). Kindergarten practitioners' experience of promoting children's involvement in and enjoyment of physically active play: Does the contagion of physical energy affect physically active play? *Contemporary Issues in Early Childhood, 16*(3), 257-271.	●	
Borre, N. (2018). *Bevæg mig - krop, sanser og bevægelse i børnehøjde*. Frederikshavn: Dafolo	●	
Bugge, A., Seelen, J. V., Herskind, M., Svendler, C., Thorsen, A. K., Dam, J., ... Froberg, K. (2015). *Rapport for "Forsøg med Læring i Bevægelse".* Odense: Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet.	●	
EVA. (2018). *Måleredskaber i dagtilbud: Håndbog i vurdering og udvælgelse af måleredskaber.* København: Danmarks Evalueringsinstitut.		●
Figueroa, R., & Ruopeng, A. (2017). Motor skill competence and physical activity in preschoolers: A review. *Maternal and Child Health Journal*, *21*(1), 136-146.		●
Hesketh, K. R., Lakshman, R., & van Sluijs, E. M. F. (2017). Barriers and facilitators to young children's physical activity and sedentary behaviour: a systematic review and synthesis of qualitative literature. *Obesity Reviews, 18*(9), 987-1017.	●	
Kleppe, R., Melhuish, E., & Sandseter, E. B. H. (2017). Identifying and characterizing risky play in the age one-to-three years. *European Early Childhood Education Research Journal*, *25*(3), 370-385.		●
Ludvigsen C. H., & Pedersen, L. M., materiale fra BUF (Københavns Børne- og ungdomsforvaltning): Introduktion til sansemotorik. Lokaliseret 10. marts 2020 på: https://bedstsammen.kk.dk/indhold/kropslig-tilgang-til-skoleparathed		●
Nome, D. Ø. (2017). *De yngste barnas nonverbale sosiale handlingsrepertoar – slik det utvikler seg og kommer til uttrykk i norske barnehager* (Doktorafhandling, Universitetet i Agder, Kristiansand, Norge). Lokaliseret på: https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/bitstream/handle/11250/2474174/ph.d.-avhandling%2B-%2BDag%2BNome.pdf	●	
Sørensen, H. V. (2013). *Børns fysiske aktivitet i børnehaver. En analyse af 5-6 årige børns muligheder og betingelser for fysisk aktivitet i forskellige børnehaver og den fysiske aktivitets betydning for børns udvikling* (Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, Odense, Danmark). Lokaliseret på: https://www.ucviden.dk/ws/files/14607827/S_rensen_H_V_B_rns_fysiske_aktivitet_i_b_rnehaver.pdf	●	
Tonge, K. L., Jones, R. A., & Okely, A. D. (2016). Correlates of children's objectively measured physical activity and sedentary behavior in early childhood education and care services: A systematic review. *Preventive Medicine, 89*, 129-139.	●	●
Truelove, S., Vanderloo, L.M., & Tucker, P. (2017). Defining and Measuring Active Play Among Young Children: A Systematic Review. *Journal of Physical Activity & Health*, *14*(2), 155-166.		●

Emne 2: Sanser

	ISÆR ANVENDT TIL AFSNIT: A	B
Borre, N. (2016). *Sansernes betydning for den motoriske udvikling.* Lokaliseret 10. marts 2018 på: https://vpt.dk/dagtilbud/sansernes-betydning-den-motoriske-udvikling	●	
Borre, N. (2018). *Bevæg mig - krop, sanser og bevægelse i børnehøjde*. Frederikshavn: Dafolo	●	●
EVA. (2018). *Måleredskaber i dagtilbud: Håndbog i vurdering og udvælgelse af måleredskaber.* København: Danmarks Evalueringsinstitut.	●	
Gjesing, G. (2004). *Nysgerrige børn i bevægelse og aktivitet – i dagpleje, børneinstitution og derhjemme.* Vejle: Kroghs Forlag/Dafolo.	●	
Klaar, S., & Öhman, J. (2012). Action with friction: a transactional approach to toddlers' physical meaning making of natural phenomena and processes in preschool. *European Early Childhood Education Research Journal*, 20(3), 439-454.		●
Moser, T. & Mortensen, I. M. (2009). *Børns og voksnes kropslighed i daginstitutioner.* København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag		●
Oreskov, S. (2019). Krop, sanser og bevægelse. I: Aabro C. (red.), *Den styrkede pædagogiske læreplan: Baggrund, perspektiver og dilemmaer.* (s. 97-118). København: Samfundslitteratur.	●	●
Teichert, K. (2011). *Sansebørn og Sansetrolde – en gør det selv bog for børn og voksne.* Ørum Djurs: Forlaget Hedeskov.	●	●

Emne 3: Bevægelse

	ISÆR ANVENDT TIL AFSNIT: A	B
Bjørgen, K. (2012). Fysisk lek i barnehagens uterom: 5-åringers erfaring med kroppslig fysisk lek i barnehagens uterom. *Nordisk Barnehageforskning, 5*(2), 1-15.	●	
Bjørgen, K. (2016). Physical activity in light of affordances in outdoor environments: qualitative observation studies of 3-5 years olds in kindergarten. *SpringerPlus, 5*(1), 950.		●
Bjørgen, K., & Svendsen, B. (2015). Kindergarten practitioners' experience of promoting children's involvement in and enjoyment of physically active play: Does the contagion of physical energy affect physically active play? *Contemporary Issues in Early Childhood*, *16*(3), 257-271.	●	
Borre, N. (2018). *Bevæg mig - krop, sanser og bevægelse i børnehøjde*. Frederikshavn: Dafolo	●	
Bugge, A., Seelen, J. V., Herskind, M., Svendler, C., Thorsen, A. K., Dam, J., ... Froberg, K. (2015). *Rapport for "Forsøg med Læring i Bevægelse"*. Odense: Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet.	●	●
Børve, H. E., & Børve, E. (2017). Rooms with gender: physical environment and play culture in kindergarten. *Early Child Development and Care*, *187*(5-6), 1069-1081		●
EVA. (2018). *EVA Tema Børneperspektiver*. København: Danmarks Evalueringsinstitut.		●
Giske, R., Tjensvoll, M., & Dyrstad, S. M. (2010). Fysisk aktivitet i barnehagen: Et casestudium av daglig fysisk aktivitet i en avdeling med 5-åringer. *Nordisk Barnehageforskning*, *3*(2), 53-62.	●	
Lerstrup, I., & Refshauge, A. D. (2016). Characteristics of forest sites used by a Danish forest preschool. *Urban Forestry & Urban Greening*, *20*, 387-396.		●
Ludvigsen C. H., & Pedersen, L. M., materiale fra BUF (Københavns Børne- og ungdomsforvaltning): Introduktion til sansemotorik. Lokaliseret 10. marts 2020 på: https://bedstsammen.kk.dk/indhold/kropslig-tilgang-til-skoleparathed	●	
Olesen, L. G. (2014). *Correlates of objectively measured physical activity in Danish preschool children – The Odense Preschool Study (TOPS)* (Ph.d.-afhandling). Syddansk Universitet, Odense, Danmark.	●	
Olesen, L. G., Kristensen, P. L., Korsholm, L., Koch, A. B., & Froberg, K., (2015). Correlates of objectively measured physical activity in 5-6 year old preschool children. *Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, *55*(5), 513-526.	●	
Raustorp, A., Pagels, P., Boldemann, C., Cosco, N., Söderström, M., & Mårtensson, F. (2012). Accelerometer Measured Level of Physical Activity Indoors and Outdoors During Preschool Time in Sweden and the United States. *Journal of Physical Activity & Health*, *9*(6), 801-808.	●	
Steffensen, L., materiale fra BUF (Københavns Børne- og ungdomsforvaltning): *Styrke og kontaktlege*. Lokaliseret 10. marts 2020 på: https://bedstsammen.kk.dk/sites/bedstsammen.kk.dk/files/styrke_og_kontaktlege_a3_09_1.pdf	●	
Storli, R., & Hagen, T.L. (2010). Affordances in outdoor environments and children's physically active play in pre-school. *European Early Childhood Education Research Journal*, *18*(4), 445-456.		●
Sørensen, H. V. (2013). Børns fysiske aktivitet i børnehaver. *En analyse af 5-6 årige børns muligheder og betingelser for fysisk aktivitet i forskellige børnehaver og den fysiske aktivitets betydning for børns udvikling* (Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, Odense, Danmark). Lokaliseret på: https://www.ucviden.dk/ws/files/14607827/S_rensen_H_V_B_rns_fysiske_aktivitet_i_b_rnehaver.pdf	●	
Tonge, K. L., Jones, R. A., & Okely, A. D. (2016). Correlates of children's objectively measured physical activity and sedentary behavior in early childhood education and care services: A systematic review. *Preventive Medicine, 89*, 129-139.		●
Änggård, E. (2012). Att skapa platser i naturmiljöer: Om hur vardagliga praktiker i en I Ur och Skur-förskola bidrar till at ge platser identitet. *Nordisk Barnehageforskning*, *5*(10), 1-16.		●

Sådan kan I arbejde med den styrkede pædagogiske læreplan

Den styrkede pædagogiske læreplan følges af en række grundlæggende og tematiske materialer, som den pædagogiske leder kan vælge at bruge, når I dykker ned i praksis. I kan finde alle materialer og mere information på www.emu.dk/dagtilbud

GRUNDLÆGGENDE MATERIALER

Den styrkede pædagogiske læreplan giver indblik i, hvad loven siger om det fælles pædagogiske grundlag og de seks læreplanstemaer.

Redskab til selvevaluering er en ramme til systematisk at analysere jeres praksis inden for centrale områder i den styrkede pædagogiske læreplan.

Redskab til forankringsproces indeholder fem tilgange til, hvordan man kan arbejde med forandring og forankring af et stærkt pædagogisk læringsmiljø.

TEMATISK MATERIALE

Kort om udfolder læreplanstemaet krop, sanser og bevægelse og giver viden og inspiration til at arbejde videre med temaet i praksis.

Materialer om de fem andre læreplanstemaer udkommer løbende i 2019 og 2020.

Dialogkort giver jer spørgsmål til refleksion over arbejdet med krop, sanser og bevægelse.

Modulet om krop, sanser og bevægelse er en PowerPoint præsentation med vidensindspark og øvelser, som fx kan bruges på et personalemøde.

Kort om krop, sanser og bevægelse

© 2020
Danmarks Evalueringsinstitut og Børne- og Undervisningsministeriet

Eftertryk med kildeangivelse er tilladt

Design & Illustration: BGRAPHIC
Foto: Kamilla Bryndum, Mette Bendixsen, Stilleben

Publikationen er udgivet i elektronisk form på: www.emu.dk/dagtilbud

ISBN www: 978-87-7182-407-0
ISBN tryk: 978-87-7182-410-0